

Kecskés Gábor*

A magyar jogirodalom és egy „klasszikus” korszak reminiszenciái – a nemzetközi jog 1945 előtti szankciórendszere**

„A szankció a jog érvényesülésének legáltalánosabb látható tényezője.”
(Bibó István)

Alapvetés – a nemzetközi jog szankcióproblémája 1945 előtt és annak kihatása napjainkra

A szankciók¹ kérdésköre a nemzetközi jog egyik legkevésbé kiforrott és a belső jogi szankciókhoz képest valamelyest más jelentéstartalommal bíró részterülete. Napjaink nemzetközi jogában sem tűnik antagonistikusnak Bibó István 1934-es gondolata, miszerint „a nemzetközi jog az a jogterület, amely ma még legkevésbé tudja igénybevenni a szankciók segítségét s ezen a jogterületen veszik fel a szankciók az általánostól legelütőbb alakjukat.”²

Amíg ugyanis a belső jog szupremáciája a belső jog alanyaira az általánosan kötelező jogszabályok alapján, ezen alanyok beleegyezésétől függetlenül kiterjed, addig a nemzetközi jogban ilyen általános, szubordinációs és kikényszerítő jellegű hatalmi szervezet- és intézményrendszer nem jött létre. A szankciókról, vagyis a hátrányos (negatív) jogkövetkezményekről való döntés a belső jogban kógens szabályok alapján történik, viszont a nemzetközi jogban nemhogy a döntés alapjául szolgáló normák alkalmazásáról, de még gyakran a nemzetközi jogi szankció kérdéséről sincs általános egyetértés. Ezért végső soron képviselhető azon álláspont, hogy a „nemzetközi jog rendszerében a szankció csak tényszerű következménye lehet a jogsértésnek, de nem jogkövetkezménye”,³ viszont e vélemény feltétlen elfogadása esetén sem vitathatjuk el a nemzetközi jog szankciórendszerének kétségtelen tényét.

A hatályos nemzetközi jog szerint ugyanis nem létezik olyan szerv vagy szervezet,⁴ amely – beleegyezésük vagy hozzájárulásuk nélkül – államokra kötelező és velük szemben

* Egyetemi tanársegéd, Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, Nemzetközi Köz- és Magánjogi Tanszék, 9026 Győr, Áldozat utca 12. Tudományos segédmunkatárs, MTA Jogtudományi Intézet, 1014 Budapest, Országház u. 30., Email: gabor.kecsek@hotmail.com

** Jelen tanulmány – más címmel, de többnyire azonos szöveggel – az *Állam- és Jogtudomány* c. folyóirat 48. évfolyamának (2007) harmadik számában jelent meg.

¹ A *Jogi Lexikon* definíciója alapján a jogszabály lényeges szerkezeti elemének, a jogkövetkezménynek egyik mozzanata. Eszerint „amennyiben a jogszabály diszpozícióját megsértik, meghatározott negatív jogkövetkezmények, a jogsértőre nézve hátrányok állanak be.” Ld.: *Jogi lexikon* (szerk.: Lamm V. – Peschka V.). KJK – Kerszöv Jogi és Üzleti Kiadó Kft, Budapest, 1999. 549. Maga az alapvetően belső jogi definíció azonban a nemzetközi jogra is érvényes, hiszen a definíció absztrakt fogalmi elemei (jogi norma, ennek diszpozíciója, jogsértés ténye és ennek következtében a jogsértőre „kiszabott” hátrányos jogkövetkezmények) ugyanúgy megvalósulnak a nemzetközi jogban is.

² Ld.: BIBÓ I.: *A szankciók kérdése a nemzetközi jogban*. Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Részvénytársaság, Szeged, 1934. 5.

³ Ld.: VALKI L.: *A nemzetközi jog sajátos társadalmi természete*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981. 91.

⁴ Ez az állítás azonban némi kiegészítésre szorul, mivel a hatályos nemzetközi jogban két fórum rendelkezik olyan jogosultsággal, amelynek értelmében államokkal szembeni kényszer alkalmazására adhat felhatalmazást, illetve ezek foganatosításáról gondoskodhat. Az ENSZ Biztonsági Tanácsának – az ENSZ Alapokmány 41. és 42. cikke alapján hozott – határozatai kötelezőek minden tagállamra (*erga omnes*-jellegűek). A másik fórum, a *Nemzetközi Bíróság* peres eljárásban hozott döntései – a Nemzetközi Bíróság Statútumának 59. cikke szerint – szintén kötelezőek, de kizárólag a perben álló felekre és csak az eldöntött ügyben (*nem erga omnes*-jellegűek). Meg kell azonban azt is jegyeznünk, hogy a Nemzetközi Bíróság ítéletei – adott ügyben, adott felekre – ugyan előírhatják a jogszerű állapot helyreállítása érdekében teendő intézkedéseket, szankciót viszont nem rendelhetnek el. Ld.: VALKI: *i. m.* 91. Az ítéletek végrehajtásáról szükség szerint – az ENSZ

kötelezően végrehajtandó döntéseket hozna. Ez elsősorban az 1945 utáni nemzetközi jog két fundamentális alapelvéből (államok egyenlősége és államok szuverenitása, együttesen mint *államok szuverén egyenlőségének* elve, amely a *nemzetközi ius cogens* és az ENSZ Alapokmányában található elvek körébe tartozik) következik.⁵ Már Bibó is e két – az 1930-as években még szorosan össze nem tartozó – elvet tekintette a nemzetközi jogi szankciók hatékony érvényesítése legfőbb korlátjának. Egyébiránt az államok egyenlőségének elve kizárja a „jogszervek” létét - amelyet Bibó elengedhetetlennek gondolt a nemzetközi jogi szankciók állami hatalomtól független végrehajtásához⁶ -, mert a nemzetközi jogban maguk az államok vagy azok bizonyos csoportjai alkotják a végrehajtó szerveket, ezeken kívül pedig hasonló „jogszerv” nem létezik, mindemellett egyetlen állam sem lehet „jogszerv” egy másik vonatkozásában, mert az alapvetően az állami egyenlőség elvének sérelmét jelentené.⁷ Természetesen a „bibói jogszerv” megvalósulása bizonyos értelemben a nemzetközi jog jogi jellegét is átalakítaná, ha nem is olyan mértékben, mint azt *Valki László* a XX. század második felében elgondolta.

Valki szerint ugyanis, ha egy nemzetközi szervezet a tagállamoktól függetlenül, azok felett állván hozhatna (jellemzően szankciós) döntéseket, melyeket egy neki engedelmeskedő központi erőszakszervezet révén biztosít, ebben az esetben a szervezet megszűnne nemzetközi szervezatként működni, egy új állammá válna, és ily módon a szupranacionális jog már ezen új állam belső jogának minősülne.⁸ Valki gondolatainál a hangsúly – véleményem szerint – a „tagállamoktól függetlenül” szókapcsolaton van. Amennyiben ezt a kifejezést minden egyes tagállamra érti, akkor kétségtelenül igaz van. Ha azonban elfogadjuk azt, hogy egy szankció kiszabása rendszerint a jogsértő tagállam(ok) beleegyezése nélkül, még inkább tiltakozása ellenére történik, akkor már támadható az elmélet, mert egyes tagállamok ellenkezése – az egyébként általuk is elismert (mivel tagállamai) nemzetközi szervezeti minőségből fakadó szankcionálási jogosítványok ellen – nem jelentheti a nemzetközi szervezeti jelleg és a szankciórendszer tudatos erodálását.⁹

Továbbá a szuverenitás elvével is nehezen egyeztethető össze a szankciók intézménye, mivel a nemzetközi jogban az elsődleges jogalanyok, vagyis az államok cselekvéseit jogilag nem korlátozza más államok közvetlen akarata; a nemzetközi jogrendben főszabályként a *pacta sunt servanda* elvéből¹⁰ fakadóan keletkeznek kötelezettségek az állam számára. A XX. században azonban megjelentek olyan fórumok a Nemzetek Szövetsége, illetve az ENSZ keretén és szervezetrendszerén belül, amelyek államokra kötelező döntéseket, szankciókat hoztak.¹¹ Ez önmagában az állam abszolút szuverenitását *de iure* nem korlátozza, mivel maga az állam dönti el, hogy részt vesz-e a nemzetközi szervezet munkájában, illetve az állam a

Alapokmányának 94. cikke értelmében – az ENSZ Biztonsági Tanácsa gondoskodik. Amennyiben viszont a perben álló fél jóhiszeműen, önmaga (értsd: az ENSZ Biztonsági Tanácsának közbelépése nélkül) teljesíti az ítéletben vele szemben kiszabott szankciós kötelezettséget, ez esetben a Nemzetközi Bíróság „szankcionálási” jogosultsága *ab ovo* nem vitatható.

⁵ Ennek jogi tételezését ld.: ENSZ Alapokmány 2. cikkének első bekezdésében.

⁶ Ld.: BIBÓ: *i. m.* 6-7.

⁷ Noha Bibó szerint is e követelményt a nagyhatalmak szerepe már áttörte a Nemzetek Szövetsége Tanácsában a két világháború között, az eltelt időben pedig e kijelentés még inkább beigazolódtott, ha az ENSZ Biztonsági Tanácsát és állandó tagjainak többletjogait és a nem állandó tagoktól eltérő jogosítványait – mint *quasi* jogszervi minőséget – vizsgáljuk.

⁸ Ld.: VALKI L.: Szuverenitás, nemzetekfelettség és a nyugateurópai integráció. *Jogtudományi Közlöny*, XXV. évfolyam (1970) 10. szám, 545.

⁹ Valki ezen érvelése figyelmen kívül hagyja továbbá, hogy a nemzetközi jogban konjunktív ismérvek (terület, lakosság, főhatalom) szükségesek az államiság, az állami státusz elismeréséhez.

¹⁰ Ld. a *szereződések jogáról* szóló 1969-ben aláírt bécsi egyezmény (Magyarországon az 1987. évi 12. törvényerejű rendelet hirdette ki) 26. cikkében.

¹¹ Ezekről ld. bővebben: IRK A.: *Bevezetés az új nemzetközi jogba*. Danubia Kiadás, 1929. 68-70. és PRANDLER Á.: *Az ENSZ Biztonsági Tanácsa*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1974. 123-131.

tagállami státusából következően kész elfogadni ezeket a kényszerítő, szankciós eszközöket, így fogalmilag kizárt szuverenitást korlátozó eszközként való minősítésük.

Mivel a hatályos nemzetközi jog jelenleg nélkülözi a valódi szupranacionális mechanizmusokat, intézményeket, ezért egyértelműnek tűnik, hogy 1945 – vagy még inkább 1919 – előtt, (*Buza László* klasszikussá vált kifejezését megfordítva) a „nemzetközi jog régi szellemű korszakában” sem találunk példákat ilyen jellegű kényszereszközökre. „*Az államok egymásközi nemzetközi élete a világháború (értsd: első világháború – K. G.) előtt nélkülözött minden szervezettséget. Az a közösség, melyben egymással éltek, nem volt más, mint az államok önkéntes, szabad társulása (...) minden állam, a maga szuverenitásának megóvásáért egymás mellett helyezkedett el, elhárítva magától minden, egy nemzetközi hatalom alá rendelő szervezetet.*”¹²

Irk „korrajza” a szuverenitásukat és viszonylagos cselekvési szabadságukat féltő államokról egyben magyarázatként is szolgál arra, hogy miért nem volt lehetőség (és szándék az államok részéről) egy hatékony szankciórendszer kialakítására, amelyre a hatályos nemzetközi jogrendszernek is mindinkább szüksége lenne. Az államok önkényes viselkedésének szomorú bizonyosságai és az iménti megállapítás ellenére viszont Bibó azon – több mint hét évtizedes – gondolata, hogy „*a nemzetközi jogi irodalomban sohasem a szankciók meglétéről, mibenlétéről beszélnek, hanem mindig a szankció kérdéséről*”,¹³ a hatályos nemzetközi jog ismeretében ma már semmiképpen sem képviselhető álláspont. (Még akkor sem, ha számos konfliktus kapcsán a nemzetközi jog szankcióinak jelét, még a legkisebb, létezésükre utaló bizonyítékokat sem látjuk.)

A világháborús borzalmak tapasztalataiból okulva, a XX. század második felében megjelent törekvések eredményeként azonban megindult a nemzetközi jogrendet biztosítani hivatott szankciók témakörének újragondolása (ld. például az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottságának tervezetét, a nemzetközi jogi felelősség témakörében¹⁴), ami egyben azt is jelentette, hogy a nemzetközi jog szankcióinak létezése többé már a tudományos elemzésekben sem képezhetette vita tárgyát.

„Mibenlétük” kérdése viszont erősen foglalkoztatja a nemzetközi jogászokat, mivel e részterületen már egymástól többé-kevésbé eltérő álláspontok jelentkeznek; úgy azonban, hogy a nemzetközi jogi szankciók meglétének olyan mértékű negligálása, amelyet még Bibó tapasztalhatott a XX. század első felében, már egyáltalán nincs jelen a tudományos gondolkodásban.

1. A nemzetközi jogi szankciók főbb csoportosítási szempontjai

A hatályos nemzetközi jogban *centralizált* és *decentralizált* szankciókról beszélünk. Ez az általánosan elfogadott megkülönböztetés 1945 után bír jelentőséggel, mivel az ENSZ megalakulásáig a centralizált szankciók megjelenéséről nem igazán beszélhetünk. A Nemzetek Szövetsége keretében történtek ugyan kísérletek ezek létrehozására és érvényesítésére, a gyakorlatban viszont e lépések többnyire kudarcot vallottak.

E felosztás a szankciók meghatározásának és érvényesítésének módja szerint klasszifikál, amíg ugyanis a *centralizált* szankciórendszer¹⁵ egy államok feletti, államokkal szembeni

¹² Ld.: IRK: i. m. 8.

¹³ Ld.: u. o. 5.

¹⁴ Vö.: 2001 Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts. International Law Commission, New York, 2001.

¹⁵ „*Az államok ellen irányuló hatékony szankciók egységes, végrehajtásban centralizált rendszere csakis a szuverenitás elvének részleges feladásával lehetséges, mert az államok elleni szankciók megállapítására és keresztülvitelére feltétlenül szükséges, hogy bizonyos szervek bianco-elfogadó lapot kapjanak: döntéseik,*

szankciók kiszabására feljogosított (központi) nemzetközi szervezetet feltételez, addig a *decentralizált* szankciók (az önszegély¹⁶ és annak formái) megállapításában és érvényre juttatásában nincsen szerepe nemzetközi szervezetnek, kizárólag az államok döntésén múlik ezek meghatározása és érvényre juttatása.

Az előbb leírtak ismeretében egy érdekes problémával találkozunk. Ugyanis a gyakorta alkalmazott önszegély mint nemzetközi jogintézmény önmagában nem teszi szükségessé több állam együttműködését és közös döntését, ami mégiscsak a nemzetközi jogintézmények sajátja. Az önszegély természetesen két vagy több állam viszonylatában manifesztálódik; azonban az a tény, hogy egy állam önmaga alkalmaz retorziót vagy represszáliát egy másik ellenében, már eleve feltételez egy (vélt vagy valós) előzetes barátságtalan vagy jogellenes cselekedetet, amelynek beálltával – véleményem szerint – megvalósul a két vagy több állam közötti speciális, felelősségi alapú jogviszony, aminek eredményeként az önszegély mint nemzetközi jogi szankció igénybe vehető.

A szankciók más szempontból való felosztása egyébként rendkívül nehézkes. Bibó szerint ez köszönhető a nemzetközi jogi intézményeknek a jogpolitikai követelményekkel való keveredésének, valamint annak, hogy a nemzetközi jog szankciói nincsenek tartalmilag konkretizálva. Ennek megfelelően a szankciók tartalmi felosztása (mint alapvető csoportosítási mód) már önmagában kizárt.¹⁷

A *centralizált-decentralizált* kategorizálás mellett a nemzetközi jog tudományában még két jelentősebb szankciófelosztás jelent meg, a *reparatív-büntető*,¹⁸ valamint a *pozitív-negatív* szankciók szerinti osztályozás.

Előbbi valójában a *jóvátételi kötelezettség* (kártérítés és elégtételadás) és a *represszália* (ezzel együtt a retorzió) megkülönböztetésén alapul, és leginkább a békés, erőszak alkalmazásával nem járó, illetve az erőszakot magában foglaló intézkedések elhatárolása szerint klasszifikál.

Az utóbbi, a pozitív-negatív szankciók mentén történő felosztás alapvetően az előző csoportosítás – ma már kevésbé releváns – szinonimája. Irk ugyanis a pozitív szankciók körébe sorolja a gazdasági (tulajdonképpen jóvátételi) jogkövetkezményeket,¹⁹ amelyeknél a jogsértő államnak tevőleges, pozitív (ahogy Irk fogalmaz: *gazdasági*) kötelezettsége van a sértett állam irányában, azaz jóvátételt kell fizetnie, vagy elégtételt köteles szolgáltatni. A pozitív szankciónál tehát a jogsértő teljesít. Ezzel szemben a negatív (ahogy Irk fogalmaz: *katonai*) szankcióknál a sértett állam (vagy nevében a nemzetközi közösség) juttatja érvényre a szankciót, amikor például fegyveres erővel represszáliát alkalmaz a jogsértő állammal

intézkedéseik az érdekelt államok beleegyezésére való tekintet nélkül kötelező erővel bírjanak” – írja Bibó. Ld.: BIBÓ: u. o. 7.

¹⁶ Az önszegély valójában „mindazokat a jogi és jogon kívüli eszközöket jelenti, amellyel a sértett állam igyekszik az őt ért sérelem jóvátételét kikényszeríteni.” Ld.: NAGY K.: *Nemzetközi jog*. Püski Kiadó, Budapest, 1998. 558. Ez a definíció független attól, hogy melyik korban helyezzük el az önszegély kérdését, valójában minden kor nemzetközi jogának megfelel e meghatározás, hiszen az önszegély terminológiájában gyakorlatilag nem történt változás, mindvégig e definíció fogalmi elemei (jogi és nem jogi eszközök, sértett állam joga, kikényszerítési jellegű) érvényesültek; utóbb talán csak az *arányosság* elve került konjunktív feltételei körébe, igaz ez alaposan átalakította az önszegély jogintézményét. Erről ld. bővebben: NAGY K.: Az önszegély a nemzetközi jogban. *Jogtudományi Közlöny*, XXXVIII. évfolyam (1983) 7. szám, 463-484. és HERCZEGH G.: Az ún. háborús represszáliák problémája a mai nemzetközi jogban. *Jogtudományi Közlöny*, XXXI. évfolyam (1976) 7. szám, 386.

¹⁷ Erről ld.: BIBÓ: i. m. 8.

¹⁸ Ld.: NAGY K.: A nemzetközi jogi aktusok érvénytelensége mint a jogsértés szankciója. *Jogtudományi Közlöny*, XXXVIII. évfolyam (1983) 5. szám, 325.

¹⁹ Ld.: IRK: i. m. 97.

szemben. Ilyenkor a jogsértőnek nincs tevőleges kötelezettsége, valójában eltűri a vele szemben alkalmazott kényszert.²⁰

Mindazonáltal elmondható, hogy a hatályos nemzetközi jogban a centralizált-decentralizált felosztás a legalkalmasabb a szankciók elemző bemutatására, ezért jelen munka is ezt veszi alapul, illetve ennek mentén halad.

2. A nemzetközi jog 1918 előtti korszakának szankciói a magyar jogirodalom felfogásában

E korszak magyar szerzői²¹ még az akkori – mai fogalmaink szerint kezdetleges, kiforratlan és eredendően decentralizált – nemzetközi jogrend jellegéből adódóan a szankciók létjogosultságáról elmélkedtek,²² főleg a már akkor is hiányolt centralizált mechanizmusok tükrében. Ebben az időben még nem jöttek létre azok a fórumok, az állami együttműködés azon intézményesített formái, amelyek a központosított (centralizált) szankciók megállapítására kaptak volna felhatalmazást.²³ Így elsődlegesen az államok önszegélyhez való joga (a mai fogalmaink szerinti legfőbb decentralizált szankció) szolgált elemzésük alapjául.

A vizsgált korszak tudományos gondolkodói közül többen kétségbe vonták – éppen a nemzetközi jogi szankcióknak a belső jogtól eltérő sajátosságai miatt – a nemzetközi jog jogiságát, ezzel egyidejűleg tagadva szankciórendszerének létezését is.

Somló Bódog elmélete szerint például „egy jogi hatalom nem lehet jogilag egy másikkal alávétve, illetőleg az állam felett nem állhat ismét egy állam.”²⁴ Mivel a XIX. században az állam volt a legmagasabb szintű jogi hatalom, ezért az állami hatalom nemzetközi jog általi korlátozása (például egy központilag megállapított szankció alkalmazása útján) – így magának a nemzetközi jognak a jogisága és létjogosultsága – Somló felfogásában kizárt.²⁵

Marton Gézánál a szankció hiánya teszi kétségessé a nemzetközi jog jogként való elismerését, miszerint „a nemzetközi jog nem jog, mert hiányzik belőle az az elem, mely joggá tenné: a szervezett szankció.”²⁶ Marton gondolata az első világháború előtti korszakra reflektált, és ekkoriban még a szervezett, vagyis a tulajdonképpeni centralizált szankciók teljes mértékben hiányoztak a nemzetközi jog normaanyagából. Az viszont semmiképpen sem tagadható, hogy az akkortájt gyakorta alkalmazott decentralizált szankció, az önszegély (elsősorban a represszália) is szervezeten volt végrehajtván, igaz nem egy nemzetközi,

²⁰ Ezen elhatárolást nemcsak a szankciók fogalomkörére használják, hanem ennek egyik részterületére, a represszáliákra is. A pozitív-negatív represszáliákról ld.: NAGY: *Az önszegély a nemzetközi jogban*, 462. és BIBÓ: *i. m.* 15.

²¹ Meg kell jegyeznünk, hogy ekkortájt a témában publikáló szerzők egy része nem volt nemzetközi jogász, elsősorban jogelméleti gondolkodóként (Somló, a későbbiekben Bibó) és civilistaként (Marton) a belső jogi kiforrott szankciórendszert vették alapul, amelyhez képest a nemzetközi jog szankciórendszerének fejlettsége jelentősen elmaradt. Bibó szavaival: „a nemzetközi jog alapelvei (...) kizárják, hogy (...) a szankciók az állami jog szankcióinak fejlettségi fokát elérjék.” Ld.: BIBÓ: *i. m.* 8. Említést kell tennünk arról is, hogy a szerzők többsége szinte szóról-szóra átvette a nyugat-európai (elsődlegesen német, francia és olasz) szakirodalom (leginkább Anzilotti, Bluntschli, Cavaglieri, Despagnet, Fauchille, Heffter, Kelsen, Strupp és Triepel) főbb téziseit, azaz valójában a nemzetközi jog akkori „fősodrának” elméletei jelentek meg írásaikban – gyakran tükörfordításban.

²² „A nemzetközi jognak nincs pozitív, tételezett és intézményesen is biztosított szankciója.” – írja Marton Géza az első világháború szörnyű valósága közepette. Ld.: MARTON G.: *A nemzetközi jog jogiságának kérdéséhez*. Különlenyomat az „Ügyvédek Lapja”-ból, Globus Pénzüntézetek Müintézete és Kiadóvállalat Részvénytársaság, Budapest, 1916. 4.

²³ „A háború előtti nemzetközi jogi meggyőződés tiltakozott a nemzetközi normák kényszererőre való emelésével szemben.” – írja Irk. Ld.: IRK: *i. m.* 96.

²⁴ Ld.: SOMLÓ B.: *Juristische Grundlehre*. Felix Meiner, Leipzig, 1927. 136.

²⁵ Erről ld. még: SOMLÓ B.: *A nemzetközi jog mibenléte*. Kézirat, Kolozsvár, 1917. 14-16.

²⁶ Ld.: MARTON: *i. m.* 32.

államok feletti fórum, hanem az államok által.²⁷ Figyelemmel tehát *Gajzágó* gondolatára is, a represszália szervezett szankció-jellege nem kérdőjelezhető meg, aminek következtében már Marton korában sem jelenthető ki kategorikusan, hogy a sértett államok jogsértővel szembeni, kényszer típusú intézkedései ne bírtak volna a szervezett szankció jellegével.

Az első jelentősebb hazai nemzetközi jogász, *Kiss István* 1876-os munkájában ugyan magát a 'szankció' szót nem említi, de ezzel még nem vonja kétségbe az általa „tiltott tettekből eredő kötelezettségek”-nek²⁸ nevezett, egyébként a tilalmi jellegből következően szervezett jogkövetkezmények létét és szükségességét. Azt már azonban maga is elismeri, hogy az általa 'szabad jog'-ként definiált nemzetközi jog (az összes többi jogágot a 'biztosított jogok' elnevezéssel illeti) nélkülözi az olyan szervezett hatalmat, amely jogi kényszert érvényesíthet az államokkal szemben.²⁹ Eszerint Kiss már idejekorán felismerte a centralizáltan működő szankciórendszer szükségességét, noha ehhez megfelelő tapasztalattal még aligha rendelkezhetett. Ellenben az államok nemzetközi jogrendet védő és fenntartó szerepéről már hosszasan írt. Eszerint az állam által kiszabható hátrányos jogkövetkezmények két csoportra oszthatók, az állam *önvédelmi* és *önfenntartási* célból alkalmazott (alapjaiban szervezett jogkövetkezményeire), melyeket „*az állam (...) a nemzetközi jog által megengedett korlátokon belül (...) önhatalmúlag felhasználhatja.*”³⁰ Ha pedig belegondolunk abba, hogy egy állam megtámadása esetén Kiss a „nemzetközi harcujog” minden eszközét megengedhetőnek tartotta,³¹ akkor mind az önvédelmi, mind az önfenntartási célú szankciók széleskörű és viszonylag korlátlan alkalmazásának XIX. századi víziója jelenik meg előttünk.

Kiss tehát – a nemzetközi jog akkori állapotának megfelelően – az állam szankcionálási hatáskörét kiterjesztően és tágan értelmezte. A „nemzetközi jog által megengedett korlátokon belül” kitétel ugyanis kevésbé volt megszorító, ha tudjuk, hogy az akkor hatályos nemzetközi jog – Marton Géza hasonlatával – a homéroszi idők korát élte, melyben „*az egymás mellett, de egymástól (...) függetlenül szervezkedett nemzetközi jogalanyok, az államok, ugyanazt a szuverén önigazságszolgáltatást gyakorolják, mint ama primitív kor egyénei.*”³²

Kiss másik elvitathatatlan érdeme, hogy különbséget tett a *méltánytalan* és a *jogellenes eljárások elleni jogkövetkezmények* között. Felfogásában mindkettőt egyaránt követheti negatív jogkövetkezmény, azzal a megszorítással, hogy előbbinél csak a méltánytalanság viszonzására (ez valójában a mai *retorzió* előképe), utóbbinál pedig egyéb súlyos eszközök (mai fogalmaink szerint: *represszáliák*, kiegészülve az akkoriban még nem tiltott fegyveres segélynyújtással, fegyveres beavatkozással,³³ valamint a jogsértő állam uralkodójának ideiglenes letartóztatásával és a hadviseléssel³⁴) igénybevételére is felhatalmazást ad.³⁵

Kiss ezzel a distinkcióval az önsegély két alapvető formájának *differentia specificáját* tételezte, amíg ugyanis a retorziónál a méltánytalanság viszonzására fektette a hangsúlyt, addig a represszália³⁶ alkalmazását már jogsértés³⁷ következményeként határozta meg.

²⁷ E korszakban az önsegély bizonyos értelemben a nemzetközi közösség szervezett szankciójának is tekinthető, ugyanis az államok közössége mint „*összesség a saját összeagálása helyett (...) a közvetlenül érdekelt tagjait egyszersmind mint a kollektív funkció elvégzésére a legalkalmasabb saját szerveit toltá előtérbe.*” Ld.: GAJZÁGÓ L.: *A nemzetközi jog eredete, annak római és keresztény összefüggései – különösképpen a spanyol nemzetközi jogi iskola.* Stephaneum Nyomda, Budapest, 1942. 26.

²⁸ Ld.: KISS I.: *Európai nemzetközi jog.* Érsek-lyceumi Kö- és Könyvnyomda, Eger, 1876. 221.

²⁹ Ld.: u. o. 14.

³⁰ Ld.: u. o. 84-85.

³¹ Ld.: u. o. 85.

³² Ld.: MARTON: *i. m.* 30.

³³ Ld.: KISS: *i. m.* 93.

³⁴ Ld.: u. o. 222.

³⁵ Ld.: u. o. 226.

³⁶ Kiss a represszáliát a háborúnál enyhébb erőhatalmi eszközként definiálja. Ld.: u. o. 230-234. Erről ld. még: BIBÓ: *i. m.* 9.

Bibó az önsegély klasszifikációjáról eltérően gondolkodik. Igaz, Kiss a XIX. század második felében még egy jóval kezdetlegesebb nemzetközi jogot ismerhetett, melyhez képest Bibó már kellő időbeli visszatekintéssel és több tapasztalattal (nem utolsósorban egy öt éves világháború tanulságaival) is rendelkezett. Bibó csoportosítási módja szerint a „megengedett önsegély” eszközei: a represszália és a háború. A retorziót³⁸ – Kiss álláspontjától eltérően – a represszáliák körébe sorolja, azok enyhébb válfajaként. A csoportosításban egyébként bizonytalansági tényezőnek gondolja, hogy a represszália és a retorzió tételes fogalmának meghatározása nehéz, mivel *talionis*-jellegük³⁹ következtében mindig egy megelőző jogsértést feltételeznek, és viszonoznak. E jogsértés fogalmának „tükörképe” lehet e két szankciófajta fogalma is; ismervén pedig, hogy a klasszikus nemzetközi jog korszakában az államok által elkövetett jogsértések köre szinte határtalan volt, valóban igaznak tűnik, hogy egy egységes, előre tételezett represszália- és retorzió-teória nem létezhetett.⁴⁰

Mindezek alapján megállapítható, hogy Bibó álláspontja közelebb állt a klasszikus nemzetközi jog korszakának valóságához (az 1930-as években végzett retrospektív elemzése alapján ez nem kétséges), ám meglepő módon Kiss (1870-es évekbeli) felfogása bizonyult időtállóknak, mert a represszáliát és retorziót – mint az önsegély két fő fajtáját – már konkrétan elkülönítette, ellentétben Bibóval, aki a retorziót a represszáliákon belül helyezte el.

Az önsegély kérdéséhez „kívánczik” Irk megállapítása, miszerint az „*államok közötti laza kapcsolatot a régi nemzetközi jog uralma alatt* (a klasszikus nemzetközi jog korszakában – K. G.)...*a jogi szankciót nélkülöző általános nemzetközi jogi normák tartották fenn...e laza kapcsolatban addig fenn is állott, amíg a vezető nagyhatalmak érdekei össze nem ütköztek.*”⁴¹ Továbbgondolva Irk szavait, a nagyhatalmak önsegélyhez való joga gyakorlatilag korlátlan lehetett, ugyanis az önsegély mint a nemzetközi jog egyik általános és évszázados intézménye, a nagyhatalmak érdeke szerint alakult ki, általuk fejlődött, és javarészt a nagyhatalmak nemzetközi gyakorlatában realizálódott.

A vizsgált korszakot tehát – ahogy Kiss és Bibó felfogásából, valamint Irk gondolatából az egyaránt kiolvasható – a centralizált szankciók teljes hiánya jellemezte. Ezért a tágan értelmezett önsegély⁴² két formálódó válfajának jutott az a szerep, hogy hatékony szankciós mechanizmust biztosítson a nemzetközi jogrendben, mivel a klasszikus nemzetközi jog korszakát „*az államok társadalmát alkotó egyes államok szuverénitásának és önsegélyének*

³⁷ Kiss taxatív felsorolta, hogy melyek voltak korának tipikus nemzetközi jogsértései, így ezek bekövetkezése esetén a represszália alkalmazását jogosnak tartotta. Ezekről ld.: KISS: i. m. 228-229.

³⁸ A retorzió – Bibó szerint – „*formailag jogszerű, de nem méltányos cselekedetnek visszatorlása hasonlóképpen formailag jogszerű, de nem méltányos cselekedettel.*” Rögtön azt is hozzáteszi, hogy „*ebben az értelemben nem egészen felel meg a szankciókról adott általános definíciónak, mert nem jogsértésen alapul, azonban (...) mindig ellenkezik a nemzetközi jogi „bona fides”-szel.*” Ld.: BIBÓ: i. m. 14. Ez a felfogás viszont már megegyezik Kiss azon álláspontjával, miszerint a retorzió nem jogsértést, hanem inkább valamiféle méltánytalanságot követ.

³⁹ A *talionis*-jellegét hangsúlyozza *Csarada János* is, miszerint a retorzió célja az ellenfél méltánytalanságának egyenlő vagy hasonló méltánytalansággal való viszonzása, ennek éreztetése. A represszália pedig egy jogtalanság által okozott kár megtérítése, azáltal, hogy a sértett állam viszonozza a jogtalanságot. Erről ld.: CSARADA J.: *A tételes nemzetközi jog rendszere*. Franklin-társulat, Budapest, 1910. 576.

⁴⁰ „*Nincs oly nemzetközi jogsértő cselekmény, mely bizonyos feltételek mellett represszáliaképpen ne szerepelhetne.*” – írja Bibó. Ld.: BIBÓ: u. o. 15.

⁴¹ Ld.: IRK: i. m. 68.

⁴² Olyannyira tágan értelmezték, hogy a vizsgált korszakban „*az önsegély alatt minden olyan intézkedést értettek, amelyet az állam jogsértés esetén igénybe vehetett, így önsegélynek tekintették a fegyveres erő alkalmazását, illetve a háborút is.*” Erről ld.: NAGY: *Az önsegély a nemzetközi jogban*, 459., BIBÓ: i. m. 10. és 14., valamint MARTON: i. m. 30. Marton Géza azonban a háború mint szankció *ultima ratio*-jellegét hangsúlyozza, ahogy megteszi ezt Bibó is („*A nemzetközi szankciók leghatékonyabbika, az „ultima ratio regum”: a háború.*”) Ld.: BIBÓ: i. m. 18. *Teghze Gyulánál* a háború szintén *ultima ratio*, az elégtételek kikényszerítésének végső, végrehajtási eszközeként jelentkezik. Ld.: TEGHZE Gy.: *Nemzetközi jog*. Debreceni Városi Nyomda, Debrecen, 1930. 431.

intézményes előtérben maradása” jellemezte, az „összesség azonnali kollektív reagálása helyett.”⁴³

3. A nemzetközi jogi szankciók megjelenése az 1918 és 1945 közötti korszak magyar jogirodalmában

A két világháború között számos kiváló nemzetközi jogász tevékenykedett Magyarországon, akiknek nagy része publikált is témánkban, mivel az 1919-ben megalakult Nemzetek Szövetsége gyökeres újításokat valósított meg a nemzetközi jog tudományában (elsősorban a szankció-rendszerében),⁴⁴ így új fejezet nyílt a nemzetközi jogrendben, következésképpen a jogtudománynak azonnal kellett reagálnia a változásokra, elsősorban a jogtudósi elemzések útján.

3.1. A centralizált szankciók első jelei, a jóvátételi kötelezettség megjelenése és az önszegély kérdése a vizsgált korszakban

3.1.1. A centralizált szankciók „első jelei” a Nemzetek Szövetségének keretében

Amíg az első világháború előtt „a szankcióprobléma a nemzetközi jogi kötelezettségek kikényszerítésének problémáját jelentette”,⁴⁵ addig a két világháború között hatályos nemzetközi jog szankcióproblémája olyan kényszerítő eszközök létrehozására koncentrált, melyek segítségével a háborút kezdő állammal szemben – először a nemzetközi jog történetében – egy államok felett álló, szankcionálási jogkörrel is rendelkező nemzetközi fórum (Nemzetek Szövetsége Tanácsa, a továbbiakban: Tanács) döntését lehetett kötelezővé tenni, esetlegesen kikényszeríteni.⁴⁶

Bibó szerint, amíg az 1914 előtti nemzetközi jog a szankció egyetemes fogalmával dolgozott, „addig a nemzetközi jog újabb területein a szankciók részletes tételesjogi, jogpolitikai és tudományos kiépítést nyertek, de csupán egy részterületre korlátozva: a jogtalan háborúindítás szankcióira vonatkozólag.”⁴⁷ Az Egyezségokmány is csak a háborúról beszél (támadó háborúként megtiltva azt), és figyelmen kívül hagyja az erőszak alkalmazásának vagy az erőszakkal való fenyegetésnek eseteit. „A háborúhoz mint végső eszközhöz való folyamodást az Egyezségokmány így elismerte, csak akadályokat gördített a háborúkezdés addig ismert klasszikus módszerei felé.”⁴⁸

A decentralizált jogrend egyik fő problémája – ahogy a XX. század végén Valki (Kelsent idézve) rámutatott –, hogy „ha valamely állam szankciót alkalmazott a másikkal szemben, bizonytalan lesz, hogy a jogrend szerint szankciót vagy jogsértést valósít-e meg, hogy alkalmazta, vagy éppen megsértette a jogrendet.”⁴⁹ E probléma azonban látszatra megszűnt

⁴³ Erről ld.: GAJZÁGÓ: i. m. 25-26.

⁴⁴ A szankciók konkretizálásának és rendszerezésének útján a Nemzetek Szövetségének létrehozása volt a kezdő lépés, mert a Szövetség az „államok szerteágazó célkitűzéseit nemzetközi akarattá: az egyező akaratokat egyakarattá foglalja össze.” Ld.: BIBÓ: i. m. 38. Ez a gondolat már egyértelműen tükrözi azt a paradigmaváltást, ami 1919 után kétségkívül lezajlott a nemzetközi közösség életében, miszerint az önszegély mint nemzeti akarat (a méltóságában vagy jogaiban sértett állam önmagában vett egyakarata) háttérbe szorult az államok közös akaratán (az állami együttműködésből fakadó közös akarat, az egyakarata) alapuló Nemzetek Szövetsége Egyezségokmányának (a továbbiakban: Egyezségokmány) – túlnyomórészt centralizált – szankcióihoz képest.

⁴⁵ Ld.: BIBÓ: i. m. 27.

⁴⁶ Ennek formájáról ld.: Egyezségokmány 16. cikke.

⁴⁷ Ld.: BIBÓ: i. m. 27. A szankciók tételesjogi formáiról ld.: Egyezségokmány 11-12. és 15. cikkét.

⁴⁸ Ld.: PRANDLER: i. m. 35.

⁴⁹ Ld.: VALKI: i. m. 93.

létezni az első világháború utáni években. Ha ugyanis a Tanács – az Egyezségokmány rendelkezéseinek megfelelően, azok alkalmazásával – hátrányos jogkövetkezményt foganatosítana valamely tagállamával szemben⁵⁰ (ez már egy centralizált szankció lenne), ezzel nem jogsértést követ el, hanem a jogsértő államot a jogszerű állapot helyreállítására kötelezi. Ez a merőben újszerű eljárás azonban nem mindig találkozott az államok érdekeivel, ők ugyanis inkább a maguk szuverén döntése szerinti önszegély igénybevételéhez ragaszkodtak. A centralizált szankciórendszer megjelenése tehát egyben az önszegély alkalmazásának bizonyos fokú korlátozását is jelentette, illetve – mint a későbbi, szomorú tapasztalatok mutatják – jelentette volna.

A decentralizált szankciórendszer meghaladása érdekében az Egyezségokmány a 16. cikkében már konkrétan gazdasági, katonai és jogi – Tanács által tételezett, ezzel *quasi* centralizált – szankciókról tesz említést.⁵¹ A 'quasi' szó használata véleményem szerint indokolt, mert amíg kötelező hatályú szankcionálásra nem jogosult valamely szervezet,⁵² addig valódi centralizált szankciókról sem beszélhetünk, mivel a centralizált szankció fogalmi sajátja a megállapított hátrányos jogkövetkezmény teljesítésének kikényszeríthetősége, akár egy központi, erre rendelt fórum által is. Ilyen jellegű kényszer kollektív megvalósítását pedig – az Egyezségokmány 16. cikkének negyedik bekezdésébe foglalt kizárást mint szankciót kivéve (ld. a Szovjetunió kizárását, 1939-ben) – a Nemzetek Szövetségének egyetlen fóruma sem tudta hatékony módon véghez vinni, egyrészt mert a Tanács „ajánlása” nem kötelezhette a tagállamokat, másrészt mert a teljes (nagyhatalmi) egyhangúság, a konszenzusra törekvés követelménye sokszor megbénította a Tanács munkáját.⁵³ Így tehát sem valódi centralizált jogrendről, sem centralizált szankciórendszerről nem beszélhetünk, ha a Nemzetek Szövetségének tevékenységét vesszük „górcső” alá.

3.1.2. A jóvátételi kötelezettség mint szankció megjelenése

A vizsgált időszakban a szankciók egy újabb fajtájának, a *jóvátételi (reparációs) kötelezettség*nek a valódi kiteljesedését tapasztaljuk, köszönhetően annak, hogy az első világháborút lezáró békeszerződésekben a győztesekkel szemben elkövetett jogsértések elsőszámú szankcióivá váltak a reparatív eszközök.⁵⁴ A jóvátétel összege nemcsak a „legyőzöttek” számára jelentett súlyos anyagi terhet, de a „győztesek” az ellenük elkövetett jogtalanságok méltó megtorlásaként fogták fel őket (összhangban azzal, hogy az első világháborút követően az erőszakos jogérvényesítési módok – a fegyveres represszáliák és

⁵⁰ Ld.: Egyezségokmány 17. cikkének negyedik bekezdését, miszerint „*ha...mindkét fél vonakodik a Szövetség tagjaira rótt kötelezettségeket (...) elfogadni, a Tanács minden olyan intézkedést és indítványt megtehet, amely az ellenségeskedések megelőzésére és a vita megoldására alkalmas.*”

⁵¹ Ezekről ld. bővebben: IRK: *i. m.* 100-105.

⁵² Erre pedig a Tanács sem kapott felhatalmazást. Ld.: PRANDLER: *i. m.* 44-45.

⁵³ Ezekről ld.: PRANDLER: *i. m.* 50-51. Az Egyezségokmány 16. cikkének első bekezdése értelmében pedig a szankció alkalmazására okot adó körülmény egyértelmű fennállása esetén is széleskörű mérlegelési joga volt az államoknak a szankcionálást illetően.

⁵⁴ Nagy cáfolja ezen állítás helyességét, szerinte a reparációs kötelezettség soha nem volt szankció, csak a jogsértés jogkövetkezménye, amit viszont szankcióval (tipikusan önszegéllyel) lehet kikényszeríteni. Ld.: NAGY: *Nemzetközi jog*, 558. Nagy a *jogsértés – reparáció* mint jogkövetkezmény és nem mint szankció – *önszegély* mint szankció trichotómiájából indul ki, ezzel szemben Buza a *jogsértés – reparáció* mint szankció – *önszegély* mint kikényszerítési mód hármasságát vallja.

Én inkább Bibó és Buza nézetét tartom elfogadhatóbbnak, akik a reparációs kötelezettségeket a nemzetközi jog szankcióihoz sorolják. Buza azon állítása, miszerint pontosan az elégtétel és a jóvátétel a nemzetközi jog tipikus szankciója, míg az ezek kikényszerítésére hivatott represszália és háború csak a szankciók érvényesítésének eszközei, a mai nemzetközi jogrenddel már nem egyeztethető össze, de jól tükrözi a reparáció mint szankció teljes körű elismerését. Amennyiben a háború lehet önmagában deliktum is, akkor – Buza érvelése szerint – aggályosan nevezhetnénk a nemzetközi jog tipikus szankciónak. Ld.: BUZA L.: *A nemzetközi jog tankönyve*. Politzer Zsigmond és Fia Kiadása, Budapest, 1935. 306. és 310.

főként a háború mint jogérvényesítési eszköz – tudatos visszaszorításáról beszélhetünk).⁵⁵ Ezen okokkal is magyarázható, hogy a reparatív szankciós eszközök megjelenése jelentős mértékben átalakította a nemzetközi jog szankciórendszerét, alapvető hangsúly-eltolódást idézve elő joganyagában.

A hangsúly-eltolódás egyik fontos hozadéka volt, hogy a két világháború közötti nemzetközi jog szankcióinak felsorolására, egyfajta fokozati rangsor felállítására nyílt lehetőség. Bibó rendszerezésében⁵⁶ például a sorrendiség egyben a szankciók hatékonyságának növekedését és a jogérvényesítési jelleg csökkenését is mutatja:

- *jóvátételi kötelezettségek* (amelyeket elsődlegesen a „nemzetközi jogalkotó” akarata szab meg, de alapvetően kompromisszum eredménye, ahogy Bibó megfogalmazta: „*a sértett fél jóvátételt követel, a sértő fél bizonyos fokú jóvátételre hajlandó s a két fél megegyezésének eredménye a jóvátétel módja és mértéke.*”⁵⁷);
- *megengedett önsegély* (sértett egyoldalú cselekményei, a mai felfogás szerint csak a retorzió tartozik e körbe) eszközei;
- *represszália* (jogi felelősségtől mentesült jogellenes cselekmény, a mai represszália-fogalom); valamint a
- *háború* (hasonló a represszáliához, de annál ritkább, viszont hatékonyabb is).

A rendszerezésből következően Bibó a jóvátételi kötelezettségeket a leghatékonyabb szankcióként gondolja el (a később említendő kompromisszumos, szerződéses jellegük miatt). Egyben legkevésbé itt érvényesül a kényszeren alapuló jogérvényesítési jelleg, hiszen ha már a jogsértő állam elfogadta a szerződéses jóvátételi kötelezettséget, akkor ezek kikényszerítése már a legritkább esetben szükséges, mivel e kötelezettségeknek az állam rendszerint önként eleget tesz.

Bibó azon állítása, hogy a „*jóvátételi kötelezettség a nemzetközi jogsértést elsődlegesen következő szankció*”,⁵⁸ még nem jelenti azt, hogy a nemzetközi közösség a kezdetektől fogva szankcióként tekintett a reparációs eszközökre. Az első világháborút lezáró békeszerződések megkötéséig a jóvátételek kérdése a represszália alkalmazási körébe tartozó jogintézményként szerepelt,⁵⁹ viszont a Párizs környéki békeszerződések rendelkezései alapján „*a szankciók meghatározása és végrehajtása (...) már külön szerv és pedig nemzetközi jellegű szerv hatáskörébe tartozik.*”⁶⁰

⁵⁵ Ezekről ld.: BIBÓ: *i. m.* 20. és IRK: *i. m.* 156. Buza is amellel érvel, hogy a háború egyoldalú minősítése nem lehetséges, mert „*épen úgy lehet deliktum, mint szankció, lehet a jogos védelem és a végszükség eszköze és lehet eszköz, mely a feleknek a nemzetközi jogban szükséges megegyezését van hivatva biztosítani.*” Ld.: BUZA: *A nemzetközi jog tankönyve*, 306.

⁵⁶ Ld.: BIBÓ: *i. m.* 22.

⁵⁷ Ld.: *u. o.* 12.

⁵⁸ Ld.: *u. o.* 10.

⁵⁹ Még a Párizs környéki békeszerződésekben is szerepelt a jóvátételt szabályozó szakaszokban a „gazdasági és pénzügyi tiltó és megtorló intézkedés” kifejezés (ez ma a retorzió, esetleg a represszália fogalmának felel meg), ami azonban inkább a formula bevett és megszokott elnevezése volt, mintsem az új állapotot tükrözte. Az intézkedésekről ld.: *Trianoni békeszerződés* VIII. rész II. függelék, 18. §.

⁶⁰ Ld.: BIBÓ: *i. m.* 24. Bibó – hasonlóan Teghzehez – a reparatív szankciók három módozatát (*in integrum restitutio, kártérítési kötelezettség és elégtétel*) különbözteti meg. Ld.: *u. o.* 11. és TEGHZE: *i. m.* 430-431. Ezekről ld. még: NAGY K.: A jóvátétel problémája a nemzetközi jogban. *Jogtudományi Közöny*, XXXVI. évfolyam (1981) 8. szám 677-683. Buza eltérően csoportosít, mert megkülönbözteti az elégtételadást, illetve a jóvátételen (ezen belül a restitúción és a kártérítésen) alapuló reparációt, aszerint, hogy immateriális

Mivel a több állam által kötött békeszerződések kompromisszumot tükröznek, ezért a jóvátételek kérdéskörében 1919-től egyértelmű változás figyelhető meg: a sértett állam döntési jogkörébe sorolható represszív és reparatív eszközök a békeszerződések következtében szerződéses, mindegyik fél által elfogadott szankciókká váltak. Ez egyben azt is jelentette, ha ezen imperatív kötelezettségeket „*áttöri a jogsértő állam, akkor kerül sor a sértett állam részéről erőszakos jogérvényesítési módozatokra.*”⁶¹

A reparatív szankciók tehát prioritást élveztek, azonban sikertelenségük esetén a nemzetközi jog jól „bevált”, önszegélyen alapuló intézkedései, illetve az Egyezségokmány 16. cikke szerinti szankciói léptek (volna) életbe. E prioritás példáját leginkább Buza azon gondolata bizonyítja, hogy „*az államok kötelezve csak a gazdasági szankciókra és kölcsönös támogatásra vannak, de a katonai szankciók végrehajtását, a fegyveres erő mértékét a Tanács csak ajánlani fogja.*”⁶²

Így általánossá válhatott az a felfogás, hogy a jóvátételek valódi, elsődleges szankciói a nemzetközi jognak, és már nem a fegyveres erőszak igénybevételének alternatíváit jelentik kizárólagosan.

3.1.3. Az önszegély kérdése a két világháború között

Az önszegély alkalmazásának – a vizsgált időszakban tapasztalt – általános visszaszorulása⁶³ az előbbieken taglalt két jogintézményből (a Tanács „szankciós” hatásköre, valamint a jóvátételi kötelezettség) is következhet. Az önszegély eddigi uralkodó szerepét az Egyezségokmány fel kívánta váltani a 16. cikkébe foglalt centralizált mechanizmusok segítségével, emellett (Buza idézetére visszagondolva) a Nemzetek Szövetsége keretében együttműködni kívánó nemzetközi közösség a reparatív kötelezettségek elsődlegességét hangoztatta. Ezzel az önszegély mint szankció a nemzetközi jog szankciórendszerében évszázadok óta betöltött elsődleges, kétségbevonhatatlan pozícióját *elméletileg* elveszítette. *Gyakorlatilag* viszont továbbra is töretlenül alkalmazták, igaz, már jóval szigorúbb jogi keretek között. E megállapítás szemléltetésére jó példa, hogy Teghze még 1930-ban is azt írja, hogy „*a represszáliák a háborúban (...) egy kíméletlen ellenséggel szemben nélkülözhetetlenek.*”⁶⁴

Az önszegély lényegi jelentése tulajdonképpen a klasszikus nemzetközi jog korszakához képest alig változott, az önszegély két fajtája (retorzió és represszália) olyan intézkedés a sértett állam részéről, amely a jogsértőnek valamilyen módon hátrányt okoz, úgy azonban, hogy míg a retorzió önmagában véve nem minősülne jogsértésnek,⁶⁵ addig a represszália önmagában véve – vagyis ha nem szankcióként alkalmaznák – jogsértést jelentene.⁶⁶ A represszália tehát kizárja a konkrét esetben a cselekmény jogtalanságát (*de facto* jogellenes

(elégtételadás) vagy materiális javakat (jóvátétel) sértett meg a szankcióval sújtani kívánt állam. Erről ld.: BUZA: *A nemzetközi jog tankönyve*, 308-310.

⁶¹ Ld.: BIBÓ: *i. m.* 10.

⁶² Ld.: BUZA L.: A biztonság kérdése és a locarnoi egyezmény. *Magyar Jogi Szemle*, 7. szám (1926) 183.

⁶³ Érdekes adalék, hogy Faluhelyi Ferenc 1936-os művében az államközi (értsd: nemzetközi – K. G.) deliktumok jogkövetkezményeiként, azaz szankcióiként az önszegély két fajtáját, a retorziót és a represszáliát nem is említi. Az *in integrum restitutiót*, a pénzbeli kártérítést, a formai elégtételadást, a biztosíték adását, valamint ezek békés kikényszerítése mellett – végső következményként – a háborút tekintette az öt fő szankciófajtának. Erről ld.: FALUHELYI F.: *Államközi jog*. Dr. Karl Könyvesbolt, Pécs, 1936. 283-284.

⁶⁴ Ld.: TEGHZE: *i. m.* 562.

⁶⁵ Mivel a retorzió alapvetően jogon kívüli jelenség, így gyakorlására, konkrét formáira semmiféle nemzetközi jogszabály nem létezik, nem létezett. A retorzió egyébként tipikusan politikai jellegű, hátrányos intézkedést jelent. A retorzió jellemző eszközeiről ld.: NAGY: *Nemzetközi jog*, 559. A represszáliák leggyakoribb eseteiről ld.: NAGY: *Az önszegély a nemzetközi jogban*, 465. A represszáliák egy sajátos felosztásáról ld.: GAJZÁGÓ: *i. m.* 404.

⁶⁶ Ld.: VALKI: *A nemzetközi jog sajátos társadalmi természete*, 88.

cselekmény jogszerű, *de iure* szankcióvá alakul át), nem deliktum, mindemellett nem szolgáltathat okot egy ezzel szemben alkalmazott represszáliára (az ún. ellenrepresszália problémája) és jóvátételre sem.⁶⁷

Buza megítélése alapján „*a represszália egész intézménye összefüggésben van azzal a kezdetlegességgel, melyet a nemzetközi jog saját érvényesülésének biztosítását illetően felmutat.*”⁶⁸ E gondolat szemlélteti talán a legjobban a nemzetközi jog szankciórendszerének 1918 és 1945 közötti állapotát, amikor a centralizált szankciók első jelei már megjelentek ugyan, de a represszáliák további, gyakran önkényes alkalmazása alapvetően ingatta meg a nemzetközi jog hatékony szankciórendszerébe vetett kezdeti bizalmat.⁶⁹

A represszália – a retorzióval ellentétben – kifejezetten jogi jelenség, így már a vizsgált korszakban is nemzetközi normákba foglalták feltételeit, alkalmazásának korlátjait.⁷⁰ Herczegh szerint azonban a két világháború között a represszáliák általános szabályozása helyett csupán részleges tilalmat állapítottak meg,⁷¹ ezért a Nemzetek Szövetségének égisze alatt sem történhetett érdemi változás. Például a *háborús* és a *nem fegyveres* represszáliákat a két világháború között egyaránt alkalmazni lehetett, csak a második világháború után jelent meg a háborús represszáliák általános tilalma.

Azonban fontos megjegyezni, hogy a represszália e korszakban, közelebbről a békeszerződések szövegében vált „írottjogi”, ezzel garanciális intézménnyé.⁷²

Összegzésként – Bibó szavait segítségül hívva – kijelenthetjük, hogy a nemzetközi jog klasszikus korszakában (a kategorikusan ma sem tiltott⁷³) nem fegyveres represszáliák és a ma már tilalmazott háborús represszáliák legalitása azonos jogi alapokon nyugodott, azaz a sértettől indultak ki, a sértett jogainak kiterjesztését jelentették, tartalmilag nem konkretizálták őket, és alkalmazásuk nem kétoldalú megegyezéstől, hanem a sértett elhatározásától függött.⁷⁴

Konklúziók

Az 1945 előtti és a mai nemzetközi jogi szankciórendszer között valódi párhuzam ugyan nem vonható, de számos vonatkozásban a klasszikus nemzetközi jog korszakának egyes szankciói a mai kényszereszközök előképeként gondolhatók el.

A nemzetközi jog ténylegesen érvényesülő szankciói már 1945 előtt kialakultak, nagyban hozzásegítve a nemzetközi közösséget azon tapasztalatok megszerzéséhez, amelyek végső soron a hatályos, centralizált szankciós mechanizmusokat is magában foglaló szankciórendszerhez vezettek el, immár az ENSZ szervezetrendszerén belül.

⁶⁷ Ld.: BUZA: *A nemzetközi jog tankönyve*, 278. Teghze felfogásában a represszáliával fenyegetett állam ellenállást fejthet ki a másikkal szemben, és ellenrepresszáliát is alkalmazhat. Ld.: TEGHZE: *i. m.* 564. Hasonló véleményen van Bibó és Nagy Károly is. Erről ld.: BIBÓ: *i. m.* 16. és 18., valamint NAGY: *Az önsegély a nemzetközi jogban*, 464. Ellenben Herczegh szerint csak az aránytalan mérvű és mértékű megtorlással szemben lehetséges ellenrepresszália, hiszen ezek már önmagukban jogsértésnek minősülnek, ami (tekintet nélkül az ezt megalapozó, eredendően a jogsértésre reagáló represszáliára) represszália alkalmazását vonhatja maga után. Ld.: HERCZEGH: *i. m.* 386.

⁶⁸ Ld.: BUZA: *A nemzetközi jog tankönyve*, 279.

⁶⁹ Irk 1929-ben még a retorziók és a represszáliák alkalmazásának általános visszaszorulásáról beszél. Ld.: IRK: *i. m.* 211-212. Igaz, ekkoriban pozitívumként élhette meg a Briand-Kellogg Paktum aláírását, és az Egyezségokmány rendelkezései is kezdeti optimizmusra adhattak okot, amit azonban az 1930-as évek történései már sajnos nem igazoltak.

⁷⁰ Ezekről ld.: HERCZEGH: *i. m.* 386-390. és NAGY: *Az önsegély a nemzetközi jogban*, 462-463.

⁷¹ Erről ld.: HERCZEGH: *i. m.* 387.

⁷² Ld.: BIBÓ: *i. m.* 25.

⁷³ Ld. például a jogsértő állam polgárának a sértett államból való kiutasítása, amely napjainkban is gyakorta alkalmazott represszália.

⁷⁴ Ld.: BIBÓ: *i. m.* 14.

Az 1919-ben létrejött Nemzetek Szövetsége ugyan alapvetően befolyásolta a két világháború közötti nemzetközi jogrendet, de arra *már nem volt képes és alkalmas*, hogy a klasszikus nemzetközi jog korszakának addigi, önkényes szankciós intézményeit kiszorítsa az államok gyakorlatából. Arra pedig *még nem volt képes és alkalmas*, hogy a célul tűzött centralizált szankciórendszerrel váltsa fel a decentralizáltan működő, így az államok érdekei szerint, de a békés viszonyok mellőzésével funkcionáló decentralizált nemzetközi jogrendet.

A jóvátételi kötelezettség konkrét nemzetközi szankcióként való felfogása, a kényszerjellegű szankciós mechanizmusok megállapításának joga mint a Tanács jogosultsága és az önszegély arányosságon alapuló korlátozása jelentik a vizsgált korszak szankciórendszerében bekövetkezett főbb változásokat. Noha sajnos szomorú fokmérője volt e változások hatékonyságának a második világháború, a klasszikus nemzetközi jog korszakának szankciói lényegileg túlélték a klasszikus nemzetközi jog korszakát. Ebben kétségkívül maga Bibó is nagy szerepet játszott, akinek 1934-es, a nemzetközi jog szankcióiról írt műve a mai napig az egyik legtöbbet idézett munka a témakör kapcsán, mivel pontos és kimerítő „látletet” ad a vizsgált korszak nemzetközi jogi szankcióinak valós állapotáról.

Ezért befejezésül álljon itt egy bibói gondolat, amelyet mindvégig szemünk előtt kell tartani, ha a szankciók témáját dolgozzuk fel. Bibó szerint „*a szankció, minél hatékonyabb, annál kevésbé jogérvényesítés*”,⁷⁵ mely szentencia alapvetően az általam vizsgált kor *decentralizált kontra centralizált szankciórendszerének* „talpkövét” adja, miszerint a jogérvényesítésen alapuló centralizált szankciórend az adott kor nemzetközi jogában eleve kudarcra volt ítélve a korszak hatékony és önszegélyen alapuló decentralizált jogrendjével szemben.

⁷⁵ Ld.: BIBÓ: *i. m.* 34.